

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЖІНОК-ПИСЬМЕННИЦЬ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920–1930-Х РОКІВ

ЛЕСЯ ДЕМСЬКА-БУДЗУЛЯК

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Київ – Україна
demska_l@ukr.net; ORCID: 0000-0003-3463-387X

KWESTIA IDENTYFIKACJI Kobiet PISAREK UKRAINY RADZIECKIEJ W LATACH 20. I 30. XX WIEKU

ŁESIA DEMSKA-BUDZULAK

Instytut Literatury im. T. Szewczenki NAN Ukrainy, Kijów – Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony jest analizie twórczości pisarek centralnej Ukrainy w latach 20. i 30. XX wieku pod kątem ich identyfikacji kulturowej we współczesnej rzeczywistości sowieckiej. Twórczość większości autorów jest obecnie niezbadana i sytuuje się poza kanonem literackim. Teoretyczną ramą artykułu stały się studia feministyczne, kulturowe i socjologiczne. Celem badań jest ustalenie, w jaki sposób ówczesna literatura kobieca sytuowała się w przestrzeni kulturowej i politycznej oraz hierarchii literackiej. Na kanwie badania podstaw estetycznych i przekonań ideologicznych autorek wyróżniam trzy grupy twórczyń – pisarki ukraińskie, pisarki proletariackie, pisarki radzieckie. Pierwsza grupa charakteryzowała się odwołaniem do estetyki modernistycznej i problematyki narodowej. Twórczość drugiej grupy inspirowana była estetyką proletariacką, tematami walki rewolucyjnej i doświadczeniem kobiet różnych grup społecznych. Praca trzeciej grupy opiera się na metodzie socrealizmu, idei budowania nowej sowieckiej rzeczywistości oraz poszukiwania miejsca i roli kobiet w kontekście historycznym.

Słowa kluczowe: tekst kobiecy, literatura kobieca, przestrzeń kobieca, pisarka proletariacka, pisarka radziecka

THE QUESTION OF THE IDENTIFICATION OF WOMAN WRITERS IN 1920–1930'S SOVIET UKRAINE

LESIA DEMSKA-BUDZULIAK

Shevchenko Institute of Literature NAS, Kyiv – Ukraine

ABSTRACT. The article is devoted to an analysis of the works of women writers from Central Ukraine during the 1920s and 1930s from the point of view of their cultural identification in the new Soviet reality. Currently, most of these women authors are unexplored and exist outside the literary canon. Feminist, cultural and sociological studies provide the theoretical framework for the article. The aim of the research is to find out how women's literature from that time was positioned in the cultural and political space and the literary hierarchy. We distinguish three groups of women writers based on a study of their aesthetic basis and ideological beliefs, – Ukrainian writers, Proletarian writers, and Soviet writers. The first group was characterized by an appeal to modernist aesthetics and national issues. The work of the second group was inspired by proletarian aesthetics, themes of revolutionary struggle and women's experience of various social groups. The work of the third group was based on the method of socialist realism, the theme of building a new Soviet reality, and the search for the place and role of women in the historical context.

Keywords: women's text, women's literature, women's space, Ukrainian writers, proletarian writers, Soviet writers

Вступ

Дискурс досліджень літератури радянської України 1920–1930 рр. Засвідчує домінування аналізу текстів письменників-чоловіків щодо текстів жінок-письменниць. Такий стан речей зумовлено тим, що тогочасний, а згодом й увесь радянський літературний канон є виразно маскуліним, і ґрунтується, переважно, на чоловічих текстах. Жіночі тексти присутні головно у контекстальному аналізі літератури й культури певного періоду, або ж як риторичний пасаж у сторону гендерної чи регіональної рівності (В. Василевська, І. Вільде, О. Іваненко). Показовою з цього погляду є бібліографічний двотомник А. Лейтеса й М. Яшека *Українська література. 1917–1927* [Десять років 1928], в якому укладачі дають короткі автобіографічні й бібліографічні довідки усіх українських письменників, хто публікувався протягом пореволюційного десятиліття. Із близько 900 згаданих імен маємо лише 40 жіночих. Серед них кілька імен, чий творчий шлях розпочався ще до 1917 р.: Х. Алчевська, Л. Яновська, О. Кобилянська, Л. Старицька-Черняхівська.

У наступному ж десятилітті (1928–1928) фіксуємо заледве десяток жіночих імен. Таке зменшення жіночого простору української літератури пов'язуємо із соціокультурною ситуацією: 1) посилення політичних і національних репресій; 2) заборона займатися письменницькою діяльністю поза межами Спілки письменників, потрапити куди було доволі складно; 3) упровадження методу соцреалізму, який за своєю природою був маскуліним. Останнім часом фіксуємо зростання наукового інтересу до вивчення творчості жінок-письменниць радянської України 1920–1930-х рр. Значну увагу цій темі присвятили О. Харлан [Харлан 2011], С. Луцій [Луцій 2010], Х. Стельмах [Стельмах 2012], О. Лабур [Лабур 2010] та інші. Водночас варто зазначити, що дослідники лише на початку вивчення творчих біографій, архівних документів, науково-критичного прочитання художніх текстів жінок-письменниць.

Понятійний апарат і теоретичне підґрунтя. У запропонованій статті вживаємо терміни 'жіночий текст' та 'жіноча література'. Під 'жіночим текстом' розуміємо художній твір, автором якого є жінка. Термін 'жіноча література' запозичуємо у Е. Грош, яка акцентує на біологічній статі автора, а також уживає його щодо літературного дискурсу, сформованого текстами жінок-письменниць [Grosz 1995: 9–24].

За теоретичну рамку дослідження правлять жіночі культурні студії, які вивчають питання про жіночий досвід (тілесний, психологічний, інтелектуальний) з погляду інтерпретації соціального контексту. Е. Шовалтер вказує на те, що культурна теорія визнає існування суттєвої різниці між жінками-письменницями (клас, раса, національність, історія), і зазначає, що жіноча культура формує колективний досвід, який поєднує жінок-письменниць, долаючи простір і час [Шовалтер 1996: 524]. З огляду на цю думку розглядаємо у статті комплекс понять, базованих на культурних, зокрема класових та національних відмінностях, що в підсумку, на ґрунті культурної ідентичності, творять концепти 'української письменниці', 'пролетарської письменниці' й 'радянської письменниці'. Ставимо за мету проаналізувати характер і шляхи формування зазначених концептів в літературі радянської України 1920–1930-х рр. Методологічною основою дослідження обрано соціологічний підхід до аналізу 'текстів культури' (або ж продуктів культури) П. Бурдьє [Bourdieu 1995]. У розумінні поняття 'тексту культури' важливі дві позиції: перша – Ю. Лотмана [Лотман 1992] про культуру як текст у тексті, а також М. Бахтіна [Бахтин 1979] про текст культури як діалог тексту з контекстом. Таким чином, під текстом культури маємо на увазі здатність літературного тексту кодувати і передавати через інтерпретацію відносини соціокультурного досвіду автора і системи сенсів та цінностей культури, в якій виникає його текст. Аналіз текстів культури, запропонований П. Бурдьє, передбачає три етапи. По-перше, необхідно проаналізувати стан літературного поля всередині поля

влади. Ідеться про взаємозв'язки письменника з читачем/критикою у певних історичних обставинах, а також письменника та владного дискурсу. По-друге, необхідність аналізу внутрішньої структури літературного поля, а саме як вибудовувалася літературна ієрархія. Також соціолог передбачає дослідження позицій, зайнятих окремими особами і групами в ситуації конкуренції. І, по-третє, вивчення генези габітусу (щоденних соціокультурних практик) мешканців і залучення в нього позицій тих чи інших авторів чи текстів літературного поля, що дозволяє визначити як літературний текст веде діалог із загальним соціокультурним контекстом [Бурдьє 1995].

Аналіз практик. Жіноча проза радянської України 1920–1930-х рр. засвідчує появу багатьох початкуючих жінок-письменниць. Це був масовий (у порівнянні з попереднім періодом) прихід жінок в українську літературу, паралельний до появи жіночого покоління у Західній Україні міжвоєнного періоду. Цей рух виникає на хвилі поширення феміністичних ідей у Європі, які також впливали на формування пролетарської гендерної політики. Поширення ідеї жіночої рівноправності, що її надав жінкам саме Жовтневий переворот, як слушно зауважує М. Вороніна, стає важливою складовою, – щоправда більше риторичною, ніж практичною, – усієї соціальної політики більшовиків [Вороніна 2017: 106]. Для багатьох жінок радянської України на початку 1920-х рр. звернення до літературних практик стало можливістю продовження боротьби за національні, соціальні й гендерні права, а також способом самореалізації в новій соціальній реальності. Багато хто з цих жінок так і не спромігся на власний голос в українській літературі. Лише окремі авторки свідомо обирають письменницький шлях, внаслідок особистого покликання чи ідеологічних переконань.

Жіночий текст в українській літературі

Появу першого жіночого тексту в українській літературі датуємо 1857 р., коли вийшли друком *Народні оповідання* М. Вілінської. Побоюючись упередженого ставлення за гендерною ознакою, авторка підписує свої твори чоловічим псевдонімом 'Марко Вовчок'. Примітно, що цей псевдонім, як пише В. Агеєва, обрав для письменниці П. Куліш, сама ж вона його не любила [Агеєва 2000: 32]. Попри те, сила чоловічого імені в літературного процесі була такою значною на той час, що навіть здобувши визнання, Марко Вовчок не наважались перейти на власне жіноче ім'я. Попри те, її творчість стає точкою відліку і відкриває дискурс жіночого тексту в українській літературі, засновує фемінну традицію, дає життя першому поколінню українських жінок-письменниць.

Для тогочасної української літератури Марко Вовчок робить три засадничі речі: 1) виступає з критикою становища жінки у традиційному су-

спільстві через підрив класичної метафори української літератури XIX ст. ‘жінки-жертви’; 2) пропонує новий тип нарації, де оповідь ведеться від імені жінки; 3) описує жіночий досвід через окреслення так званої ‘дикої зони’ – простору, який, за означенням Е. Шовалтер, є не-чоловічою землею, місцем забороненим для чоловіка, яке відповідає тій зоні, що є поза обмеженням для жінок [Шовалтер 1996: 525]. Марко Вовчок виводить проблему позиціонування жінки у патріархальному соціумі на перший план літературних і культурних дискусій свого часу, які згодом стануть підґрунтям літературних практик українських письменниць-феміністок.

Появу першого жіночого покоління в українській літературі знаменував альманах *Перший вінок* (Львів, 1887). Його укладачами були Олена Пчілка та Наталя Кобринська. Саме на той час припадає початок драматичної, подекуди й трагічної модернізації української спільноти. Польський філософ П. Штомпка пише про три синонімічні поняття ідеї модернізації, одне з яких тотожне поняттю ‘сучасності’ й містить комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних, інтелектуальних тощо трансформацій, що відбулися на Заході, починаючи з XVI і до XIX–XX ст. У такому сенсі модернізація означає перетворення традиційного/дотехнологічного суспільства у таке, для якого стають характерними машинні технології, раціональні та секулярні стосунки, високо диференційовані соціальні структури [Штомпка 1996: 169–170]. Саме таке розуміння модернізації – як перетворення традиційного суспільства у модерне, відповідає процесам, що мали місце в Центральній Україні у другій пол. XIX ст. Модернізаційні процеси сприяли поширенню в Україні ідей першої, так званої соціополітичної, хвилі фемінізму, в основі якої була боротьба жінок за рівні права з чоловіками. Розпочинається деоб’єктивізація жінок, коли жінка набуває своєї суб’єктності. Таким чином, альманах *Перший вінок* можна розглядати як акт жіночої маніфестації в українській культурі, – написаний жінками, для жінок і про жінок. Практично усі твори, що увійшли до альманаху, написано від імені жінки і голосом жінки. Попри те, у центрі альманаху чоловічий культурний простір і жінка, яка прагне до визнання й до власної позиції у цьому просторі.

Незважаючи на широку тематику *Першого вінка*, серед його текстів ще не бачимо переходу до творення й опису суто жіночої культури та її естетики. Це відбувається лише в період поширення літературного модернізму на зламі XIX–XX ст. з його чуттєвістю й наголосі на ґендерній ідентичності. Е. Шовалтер, аналізуючи різницю між англійською та французькою феміністичними критиками, вказує на таку відмінність між ними, що перша зосереджується на текстуальній інтерпретації, на тому, що жінка говорить, а друга – на жіночому письмі, тобто на психоаналізі, тому, що вона замовчує. Феміністична критика французького ґатунку, пише Е. Шовалтер, наголошує на важливості тіла як джерела образности [Шовалтер 1996: 519]. В українській літературі

зламу століть таким знаковим 'тілесним письмом' є тексти О. Кобилянської. Письменниця чітко пов'язує проблему тілесності, жіночої ідентичності та нової української культури.

Важливими є дискусії тогочасної літературної критики, яка на той час уся була практично чоловічою і традиціоналістською, навколо творчості О. Кобилянської. С. Павличко виокремлює такі закиди: 1) надмірний психологізм; 2) космополітизм, відсутність суто українського колориту; 3) відірваність від життя унаслідок зображення приватного світу інтелігенції, а не народу. Зрештою, народницька критика зіткнулася з питанням, хто є українським письменником і яке життя він має відображати? [Павличко 1999: 58–68]. Фемінізм, психологічне письмо стає знаковою рисою раннього українського модернізму. Письменниці зламу століть цілком деконструюють метафору 'жінки-жертви', замінюючи її концептом сильної жінки. Зокрема Леся Українка створює цілу галерею таких жінок, через перечитування світової історії й міфології з гендерного погляду: „На сцену виходить новий тип жінки – сучасної, інтелектуальної, схильної до естетизації дійсності і не позбавлений еротики. З'явилася нова жінка-особистість, яка не лише домагається своїх прав на одному рівні з чоловіком, але більше – вона ставить чоловічий світ перед фактом свого існування” [Demska-Budzuliak 2017: 38]. Сенс поняття 'українська письменниця' полягав у чіткому позиціонуванні власної тілесності, гендерної ідентичності, посиленні психологічності письма, вибору нової естетики, і права на саму свободу вибору. Жіночий текст тісно пов'язаний із естетикою модернізму та зрештою маркує ранній модернізм українського гатунку саме як фемінний.

Радянська літературна політика і жіночий текст

Жовтневий переворот, на переконання Ю. Луцького, здійснив великий вплив саме на українську літературу, яка на той час уже сягнула своєї зрілості. Вчений зазначає, що найсильніше революція вплинула на українських письменників, які вперше вийшла на історичну арену [Луцький 2000: 32]. Водночас установа радянської влади принесло зміни й у літературну політику. С. Єкельчик, описуючи зміну наративів у загальному дискурсі нової пролетарської реальності, наводить відому фразу з *Маніфесту Комуністичної партії* Енгельса і Маркса про те, що робітники не мають нації [Єкельчик 2008: 35], замінюючи останню соціальним класом. Ця теза передбачала об'єднання широких мас передовсім за соціальною належністю, а питання національності переводилось у площину соціального. На перше місце в літературі виходять соціальні наративи, що означає відмову і від національної історії, і від літератури модерністського напрямку. Що більше, згідно з ленінською ідеологією,

література перестає бути ‘індивідуальною’ і ‘позапартійною’, натомість стає частиною ‘загальної пролетарської справи’ і має бути керована [Луцький 2000: 35–36]. Такий стан тривав недовго, і вже починаючи з кінця 1920-х рр. радянські ідеологи повертаються до важливості національної самоідентифікації, але право визначати, що буде в основі тої чи іншої національної самоідентифікація закріплювали винятково за домінуючим пролетарсько-соціальним, ‘трудящим класом’ [Луцький 2000: 23]. Відтепер письменники були передовсім пролетарськими чи селянськими, і згодом – українськими. Ю. Луцький стверджує, що національне питання було використане більшовиками як ресурс для посилення революційних настроїв, згодом же воно було цілковито переглянута [Луцький 2000: 22–23].

Схожа ситуація була із жіночим рухом та літературою. Ідеї першої хвилі фемінізму, які активно ширилися Російською імперією під час першої світової війни, особливо у 1917 р., були використані більшовиками для досягнення їхніх політичних цілей. Найперше була підтримана боротьба жінок за рівні виборчі права. Унаслідок цього жінки, які увійшли до різних виборчих організацій, підтримували позиції більшовиків і були найкращими агітаторами за радянську владу. Парадоксально, але перші діячки жіночого руху в перші роки становлення радянської влади в Україні вірили, що їхні соціальні і політичні шляхи збігаються із більшовицькими. Більшовики запроваджують практику створення жіночих відділів як гендерно-представницького органу в усіх можливих державних інституціях. Як стверджує М. Вороніна, жінвідділи існували по всій вертикалі влади, в усіх регіонах і населених пунктах водночас: „Радянська влада за допомогою жінвідділів прагнула повністю підмінити не тільки суто феміністичні організації, а й благодійні та освітні жіночі товариства” [Вороніна 2017: 114–115]. Жінвідділи відповідали за соціальну політику, а також, разом із партійним комітетом, за відстеження та виховання ‘нових’ радянських людей. Вони заохочували практику присутності жінок на різних рівнях, інституціях та організаціях, у тім числі й літературних. У радянській Україні 1920–1930-х рр. фіксуємо кілька груп жінок-письменниць, світоглядні позиції яких умовно ідентифікуємо як: 1) українські письменниці-модерністки; 2) пролетарські письменниці; 3) радянські письменниці. Кожна з цих груп мала власні літературні традиції та попередників, коло тематики і проблематики, художню естетику, і що найважливіше – власне позиціонування у тогочасному політико-літературному процесі.

Українські письменниці-модерністки. Аналізуючи шляхи модернізму в Україні у 1920-х роках, С. Павличко уважно приглядається і до тих форм, в які виродилася модернізація українського суспільства початку ХХ ст. На її думку, процеси, які відбулися після захоплення України більшовиками, не сприяли подальшій модернізації, оскільки паралельно відбувалося підпорядкування культурного життя ідеології: „Комуністична диктатура виявила

несумісність із модернізацією суспільства, а партійна цензура – з індивідуалізмом, свободою та мобільністю особистості, які становили частину модернізації європейських суспільств” [Павличко 1999: 170]. На той час жоден часопис не окреслював себе як модерністський, за незначним виявом журналу „Шлях”, на шпальтах якого ще певний час панувала естетська риторика модернізму [Павличко 1999: 171]. Також як відголосок модерністської чуттєвості відлунує жіноча еротична поезія ранніх 1920-х рр. авторства Н. Забіли, Р. Троянкер та Л. Пйонтек. Проте, на думку Д. Гуменної це була данина моді, зокрема модерністському культурі ‘фатальної жінки’ [Гуменна 2004: 32], проте ця мода досить швидко минула.

Водночас за творами модерністсько-естетського спрямування жіночого авторства увагу привертає постать Вероніки Черняхівської, жертви сталінських репресій, внучки М. Старицького та доньки письменниці Л. Старицької-Черняхівської. З її творчості збереглося не так вже й багато – кілька віршів, перекладів і чудовий, наскрізь пронизаний чуттєвістю, щоденник. В. Черняхівська не встигла сформуватися як зрілий митець, проте її спадщина засвідчує тонкого лірика, на якому сильно позначилися впливи раннього О. Олеся. Лірика цієї авторки багата на символістські алюзії, а поруч любовної тематики присутня тема трагізму української революції. Естетично поезія В. Черняхівської перебуває ще в площині раннього модернізму.

Письменники того часу, які ідентифікували себе саме як ‘українські’, переважно походили з інтелігентних родин: їхні батьки чи родичі брали активну участь в українській революції, а також були освіченими людьми, що прийняли національну ідентичність. Під цей критерій цілком підпадає творчість Ладі Могилянської, поезія якої багата на імпресіоністичну образність. Вона була донькою відомого літературознавця М. Могилянського, сестрою перекладача Д. Тася, дружиною українського есера В. Коновала, що потрапила під репресії. Зі спадщини Л. Могилянської залишилася лише невеличка збірка віршів, виданих на засланні і не призначена для поширення, а також окремі ранішні публікації на сторінках „Життя і революції”, „Червоного шляху”, „Літературно-наукового вісника” та інших. Вірші Л. Могилянської можемо віднести до зрілого українського модернізму 1920-х рр. За своєю милозвучністю, образністю й метафоричністю вони стоять поруч поезії П. Тичини, В. Сосюри та М. Рильського.

Нова українська проза того часу, яка виникає на ґрунті модерністських пошуків, представлена творчістю Марії Галич. У 1924 р., в Києві, виникає нове угруповання письменників „Ланка”, об’єднаних ідеєю творити нову якісну українську літературу. Фактором залучення до організації було не соціальне походження чи партійна належність, а художня якість творчості, вироблений літературний смак, переважно добра освіта. На початках до „Ланки” входило семеро письменників, серед яких, як цілком рівна й єдина жінка, М. Галич.

Імена чоловіків говорять самі за себе: Б. Антоненко-Давидович, Гр. Косинка, Є. Плужник, В. Підмогильний, Т. Осьмачка, Я. Качура. Письменниці належить низка оповідань присвячених жіночому простору в новій радянській дійсності, вона активно просуває в літературі тему формування жіночого простору в міській культурі, створює образи незалежної жінки, свідомої своїх рішень і життєвих практик. Хоча тема сексуальності у неї відкрито й не звучить (певні пасажі все ж присутні), помітно проступає лінія прихованої дискримінації жінки (переважно на інтелектуальному рівні), у новій радянській дійсності, де гендерна рівність, за висновком авторки, присутня лише на рівні декларацій. У 1930-х рр. М. Галич відходить від письменницької праці, мотивуючи це побутовими умовами, проте, як зазначає С. Луцій, причина була в самій письменниці, яка практично вичерпала свій творчий потенціал у 1920-ті, а потім, зіткнувшись із радянським побутом уже одруженої жінки, втратила можливість зростати як митець [Луцій 2010: 26]. Авторці вдалося уникнути політичних репресій і залишити цінні спогади про свій час і своїх колег письменників в автобіографічному (досі не виданому) романі *Ганна Гай*.

Пролетарські письменниці. Одне з першорядних завдань, яке постало перед більшовицькою владою в Україні, було створення естетичного й ідеологічного підґрунтя пролетарської культури, яка б мала формувати нове пролетарське суспільство ‘соціалістичної рівності’. Як зазначав В. Петров: „Політика Советів у відношенні до інтелігенції не відрізнялася од політики щодо селянства. Гаслу «пролетаризації селянства» відповідало аналогічне гасло ‘пролетаризації інтелігенції’. Це означало: інтелігенція як окрема група повинна бути заперечена і пролетаріят повинен заступити місце інтелігенції. Різниця між робітником фізичної і робітником розумової праці повинна бути знищена” [Петров 2013: 658]. У цих планах партійне керівництво спиралося передовсім на нову інтелігенцію селянсько-пролетарського походження.

У 1922 р., в Україні з’являється Спілка селянських письменників „Плуг”. До її складу входили вихідці із села, що прибули до міста, аби влитися в ряди нового пролетаріату. Серед головних завдань організації зазначено: „боротьба із власницько-міщанською ідеологією серед селянства і виховання як своїх членів, так і їхніми творчими зусиллями широких селянських мас у дусі пролетарської ідеології” [Платформа 1927: 75]. За змістом це була масова і просвітительська робота. Естетична платформа плужан багато чого запозичила із естетики українського реалізму XIX ст. Натомість в основі проблематики була, за словами Б. Якубського, етика певної соціальної групи, „пролетарська етика” [Якубський 1928: 59]. На практиці це мало вилитися в появу творів із широкими картинами з життя революційного селянства та пролетаріату [Десять років 1928: 370]. Водночас це була єдина офіційна літературна організація, до складу якої входили жінки – Н. Романович-Ткаченко, В. Чередниченко, Р. Трояккер, О. Свекла. Серед них було кілька таких, що в майбутньому переросли

ідейно-естетичну платформу „Плугу”, зокрема Галина Орлівна (Г. Мневська) та Докія Гуменна.

Орієнтація письменників „Плугу” на тематику соціального життя селян і частково робітників дала несподіваний ефект щодо подальшого розвитку саме жіночого дискурсу української літератури. Досі основна маса творів, написаних жінками, переважно висвітлювала життя жінок із інтелігентного та дрібного чиновницького середовища. Натомість письменниці селянського походження почали описувати жіночий досвід свого середовища, який був представлений в українській літературі головно з чоловічого погляду. При тому були заторкнуті усі найважливіші теми жіночого життя: участь жінок у революційному русі (Н. Романович-Ткаченко), емансипаційний досвід інтеграції колишніх селянок у місті (М. Галич), дискримінація жінки патріархальним устроєм (Галина Орлівна), рецепція жінкою нової дійсності (В. Чердниченко) та ін. Прикметно, що усі пролетарські письменниці були єдині в думці, що соціальна революція насправді не вирішила жіночого питання: жінка так і не стала рівною щодо чоловіка в новій дійсності. Окрім того, за спогадами Д. Гуменної, жіноча проза ‘плужанського розливу’ була специфічною, цілком і свідомо апсихологічною [Гуменна 2004: 201–202]. Психологізм розглядався як пережиток минулої літературної традиції, несумісний із новою пролетарською естетикою. Таке цілеспрямоване уникання психологізму призводило до того, що з текстів свідомо вилучався гендерний погляд, робив їх уніфікованими, й часто вів до замовчування жіночої рецепції дійсності.

Радянські письменниці. Протягом 1932–1934 рр. український літературний ландшафт радикально змінюється. У 1932 р. комуністична партія розпускає усі літературні організації, і тим самим повністю ліквідує автономію мистецтва. У 1934 р. на першому всесоюзному з’їзді письменників проголошено *соцреалізм* як єдиний художній метод, в основі якого пролетарська естетика, монументальний стиль, тематика класової боротьби та пролетарська естетика. Окрім того, письменницька праця тепер строго облікована і регламентована, ніхто не має права писати поза межами Спілки письменників. Потрапити до Спілки було вкрай складно. Ю. Луцький спостеріг, що із майже 1000 імен, наведених у бібліографічному довідникові А. Лейтеса і М. Яшека, до новоутвореної Спілки письменників з українських письменників було прийнято лише 51 [Луцький 2000: 136], серед них, приблизно 5 жінок – Н. Забіла, О. Іваненко, З. Тулуб, Олена Журлива, Л. Піонтек, М. Сингалевич.

Примітно, що в літературі соцреалізму місця для жіночих текстів практично не було. Жінки звертались або до дитячих жанрів (Н. Забіла, Олена Журлива, О. Іваненко), або до історичного роману (З. Тулуб). Зрештою, якщо проаналізувати рецепцію жінки в мистецтві соцреалізму, особливо візуальному, то можна помітити, що жінкам головно відводили другорядні ролі. На перший план вони виходили лише у питомо жіночих практиках – матір-ге-

роїня, передова ланкова, голова жіночого комітету, вчителька тощо. З цього погляду культура соцреалізму мало чим відрізнялася від патріархальної, традиційної. Відмінність полягала лише в тому, що в літературі 1930-х жінки були соціально проактивними, ідеологічно ‘правильними’. На відміну від чоловічих героїв, жінки в літературних текстах, навіть жінок-письменниць, стають гендерно безликими, схематичними, місцями гротескними. Промовистим залишається той факт, що у 1930-х роках не можемо знайти текстів, які б відбивали справжній жіночий, а не штучно змодельований, досвід. Показовим можна вважати роман на модну у 1930-х рр. виробничу тематику Н. Забіли *Тракторобуд* (1931–1933). У ньому авторка скрупульозно змальовує шлях героїні – від легковажної дівчини до передовика виробництва, подаючи переконливу картину соціальної й ідеологічної еволюції персонажа.

Література 1930-х рр. упритул підійшла до формування нової радянської ідентичності, яка вилучала як національну, так і гендерну тотожність. На зміну ‘жінкам-революціонеркам’ приходять ‘жінки-колгоспниці’ і ‘жінки-трудівниці’, навіть ‘жінки-домогосподарки’ [Лобур 2010]. Водночас у багатьох жіночих текстах помітна національна жіноча ідентичність. Це явище схильні пов’язувати із репресіями 1930-х рр. Прикладом пошуків власної національної й принагідно гендерної ідентичності того часу може слугувати двотомовий історичний роман З. Тулуб *Людолови* (1934–1937). У романі дві яскраві жіночі постаті – Насті Лісовської, відомої в історії як Роксолана, та Галшки Гулевичівни, фундаторки Києво-Могилянської Академії. Звертаючись до подій минулого, З. Тулуб звільняється від естетичних і тематичних обмежень соцреалістичного методу та розкриває тему жінки-особистості в історії, коли вона змушена вибирати між владною й власною національною ідентичністю. Таке поєднання соцреалістичного методу і завуальованих пошуків гендерної та національної ідентичностей спонукає нас розглядати радянський дискурс як гібридний.

Висновки

Жіночі тексти радянської України 1920–1930-х рр. засвідчують тяглість модерністської літературної традиції жіночого письма, а також демонструють широкий естетичний, тематичний і стилістичний спектр нової української літератури. Особливістю зазначеного періоду є те, що на літературну арену вперше виходить широке коло жінок різного соціального походження та різного досвіду. Водночас помічаємо значне звуження жіночого літературного поля у 1930-х рр. у порівнянні з 1920-ми рр. Якщо на початку 1920-х рр. головним рушієм творчості жінок-письменниць були соціальні зрушення, то запровадження ідеологічної диктатури у мистецтві, званої як соцреалістич-

ний метод, відбирає у них можливість описувати власний справжній досвід. Також варто зазначити нерівномірність, порівняно з чоловічим, присутності жіночого дискурсу в тогочасній українській літературі.

Попри декларативну рівність чоловічих і жіночих прав, нараховуємо за-ледве два десятки імен жінок-письменниць, творчість яких перебувала на маргінесах літературної критики. Аналізуючи їхній доробок, фіксуємо ряд естетичних та тематичних розбіжностей, що дає нам підстави виділити три види жіночого письма з огляду на гендерну та культурну тотожність. Перший репрезентують 'українські письменниці' (В. Черняхівська, М. Галич, Л. Могилянська): це тексти письменниць, які вийшли з дореволюційного проукраїнського, часто інтелігентного, середовища. Домінантною рисою їхньої творчості виступає тяжіння до модерністської естетики та жіночих образів з виразною українською ідентичністю. Другий вид відповідає образів 'пролетарських письменниць' (Д. Гуменна, Галина Орлівна, В. Чередниченко): його формують твори, чиї автори мали селянське або пролетарське походження і для них жовтневий переворот став можливістю звільнитися від тиску патріархального устрою. І третій вид означають 'радянські письменниці' (Н. Забіла, З. Тулуб): він є найменш з'ясованим, із чітко вираженим гібридним характером. Специфіка таких текстів зумовлена тим, що, з одного боку, всі українські письменниці 1930-х рр. змушені були працювати винятково у річищі соцреалістичного методу, а з другого, – в їхніх текстах проступають імпліцитні дискурси гендерної та національної ідентичностей.

Список використаної літератури

- Агеєва В., *Чоловічий псевдонім і жіноча незалежність. (Спроба гінокритики)*, [в:] „Мастеріум. Літературознавчі студії”, 2000, вип. 4, с. 31–36.
- Бахтин М., *Из записей 1970–1971 года*, [в:] М. Бахтин, *Эстетика словесного творчества*, Москва: Искусство, 1979, с. 336–360.
- Вороніна М., *Законодавчі зміни щодо правового становища жінок до Жовтневого перевороту*, [в:] *Українські жінки у горнилі модернізації*, ред. О. Кісь, Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017, с. 131–155.
- Гуменна Д., *Дар Евдотей. Испит пам'яті. Книга перша. Книга друга*, Київ: Дніпро, 2004.
- Десять років української літератури (1917–1927)*, в 2 томах, упор. А. Лейтес, М. Яшек, т. 2, Харків: ДВУ, 1928.
- Єкельчик С., *Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві*, Київ: Критика, 2008.
- Лабур О., „*Нова жінка*”: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років, [в:] „Краєзнавство”, 2010, вип. 3, с. 205–213.
- Лотман Ю., *Семиотика культури и понятие текста*, [в:] Ю. Лотман, *Избранные статьи в трех томах*, Таллинн: „Александра”, 1992, т. 1, с. 129–132.

- Луцький Ю., *Літературна політика в Радянській Україні 1917–1934*, Київ: Гелікон, 2000.
- Луцій С., *Марія Галич у колі ланківців*, [в:] „Слово і Час”, 2010, № 4, с. 21–34.
- Павличко С., *Дискурс модернізму в українській літературі*, Київ: Либідь, 1999.
- Петров В., *Українська інтелігенція – жертва большевицького терору*, [в:] Віктор Петров, *Розвідки*, Київ: Темпора, 2013, т. 2, с. 655–714.
- Платформа ідеологічна й художня спілки селянських письменників „Плугу”*, [в:] *Десять років української літератури (1917–1927)*, ред. А. Лейтес, М. Яшек, Харків: ДВУ, 1928, т. II, с. 73–77.
- Рудяченко О., *Вероніка Черняхівська. На холодному небі блимають зорі*, [в:] Електронний ресурс: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3230640-veronika-cernahivskana-holodnomu-nebi-blimaut-zori.html> (16.12.2021).
- Стельмах Х., *Теорії жіночого письма та феміністична критика*, [в:] „Компаративні дослідження слов'янських мов і літератури”, 2012, вип. 19, с. 357–365.
- Харлан О., *Поетика повсякденного простору у прозі Марії Галич і Зоф'ї Налковської*, [в:] „Київські полоністичні студії”, 2011, т. 18, с. 260–263.
- Шовалтер Е., *Феміністична критика у нуці*, [в:] *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.*, ред. М. Зубрицька, Львів: ЛітОпис, 1996, с. 512–537.
- Штомпка П., *Соціологія соціальних змін*, Москва: Аспект Пресс, 1996.
- Якубський Б., *До взаємин марксістської метод з старими методами літературознавства*, [в:] „Життя і революція”, 1928, № 2, с. 54–65.
- Bourdieu P., *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*, Stanford University Press, 1995.
- Demska-Budzuliak L., *Od Mawki do Kassandry. Kobięcy głos w dyskursie totalitaryzmu. Na materiale ukraińskiego dyskursu krytyczno-literackiego lat 20. i 30. XX w.*, [w:] *Wspólnota wyobrażona. Pisarki Europy Środkowej wobec problemów literackich, społecznych i politycznych lat 1914–1945*, ред. G. Borkowska, I. Boruszkowska, K. Nadana-Sokołowska, Warszawa: IBL PAN, 2017, s. 9–24.
- Grosz E., *Space, Time and Perversion*, [in:] *Essays on the Politics of Bodies*, by E. Grosz, New York–London: Routledge, 1995, pp. 9–24.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Aheieva V., *Cholovichy pсевдонim i zhinocha nezalezhnist. (Sproba hinokrytyky) [Male pseudonym and female independence. (Attempt at gynocriticism)]*, [v:] „Mahisterium. Literaturoznavchi studii”, 2000, vyp. 4, s. 31–36.
- Bahtin M., *Iz zapisey 1970–1971 goda [From the records of 1970–1971]*, [v:] M. Bahtin, *Estetika slovesnogo tvorchestva*, Moskva: Iskusstvo, 1979, s. 336–360.
- Voronyna M., *Zakonodavchi zminy shchodo pravovoho stanovyschcha zhinok do Zhovtnevoho perevorotu [Legislative changes from the legal framework of women to the Zhovtnevy shift]*, [v:] *Ukrainski zhinky u hornyli modernizatsii*, ред. О. Kis', Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2017, s. 131–155.

- Humenna D., *Dar Evdotei. Ispyt pamiati. Knyha persha. Knyha druha* [The gift of Eudotheus. Memory test. Book one. Book two], Kyiv: Dnipro, 2004.
- Desiat rokiv ukrainskoi literatury (1917–1927)* [Ten years of Ukrainian literature (1917–1927)], v 2 tomakh, upor. A. Leites, M. Yashek, t. 2, Kharkiv: DVU, 1928.
- Yekelchuk S., *Imperiia pamiati. Rosiisko-ukrainski stosunki v radianskii istorychnii uiavi* [Stalin's Empire of Memory Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination], Kyiv: Krytyka, 2008.
- Labur O., „Nova zhinka”: unormovani obrazy zhinky-suspilnytsi i zhinky-trudivnytsi v radianskii literaturi Ukrainy 1920–1930-kh rokiv [“New Woman”: Normalized Images of Women Social Workers and Women Workers in Soviet Literature of Ukraine in the 1920s and 1930s], [v:] „Kraieznavstvo”, 2010, vyp. 3, s. 205–213.
- Lotman Yu., *Semiotika kulturyi i ponyatie teksta* [Semiotics of culture and the concept of text], [v:] Yu. Lotman, *Izbrannyye stati v trekh tomah*, Tallinn: „Aleksandra”, 1992, t. 1, s. 129–132.
- Lushchii S., *Mariia Halych u koli lankivtsiv* [Maria Halych in the circle of Lankivtsiv], [v:] „Slovo i Chas”, 2010, no. 4, s. 21–34.
- Lutskiy Yu., *Literaturna polityka v Radianskii Ukraini 1917–1934* [Literary Politics in the Soviet Ukraine: 1917–1934], Kyiv: Helikon, 2000.
- Pavlychko S., *Dyskurs modernizmu v ukrainskii literatury* [The discourse of modernism in Ukrainian literature], Kyiv: Lybid, 1999.
- Petrov V., *Ukrainska intelihentsiia – zhertva bolshevytskoho teroru* [The Ukrainian intelligentsia is a victim of Bolshevik terror], [v:] Viktor Petrov, *Rozvidky*, Kyiv: Tempora, 2013, t. 2, s. 655–714.
- Platforma ideolohichna y khudozhnia spilky selianskykh pysmennykiv „Pluhu”* [Platform ideological and artistic union of peasant writers “Pluh”], [v:] *Desiat rokiv ukrainskoi literatury (1917–1927)*, red. M. Yashek, A. Leites, Kharkiv: DVU, 1928, t. II, s. 73–77.
- Rudiachenko O., *Veronika Cherniakhivska. Na kholodnomu nebi blymaiut zori* [Veronika Chernyakhivska. The stars twinkle in the cold sky], [v:] Elektronnyi resurs: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3230640-veronika-cernahivska-na-holodnomu-nebi-blm-aut-zori.html> (16.12.2021).
- Stelmakh Kh., *Teorii zhinochoho pysma ta feministychna krytyka* [Theories of women's writing and feminist criticism], [v:] „Komparatyvni doslidzhenniakh slovianskykh mov i literatury”, 2012, vyp. 19, s. 357–365.
- Kharlan O., *Poetyka povsiakdennoho prostoru u prozi Marii Halych i Zofi Nalkovskoi* [Poetics of everyday space in the prose of Maria Halych and Zofya Nalkovska], [v:] „Kyivski polonistychni studii”, 2011, t. 18, s. 260–263.
- Showalter E., *Feministychna krytyka u pushchi* [Feminist Criticism in the Wilderness], [v:] *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.*, red. M. Zubrytska, Lviv: LitOpys, 1996, s. 512–537.
- Shtompka P., *Sotsiologiya sotsialnykh izmeneniy* [The Sociology of Social Change], Moskva: Aspekt Press, 1996.
- Yakubskiy B., *Do vziaimyn marksivskoi metod z starymy metodamy literaturoznavstva* [To the relationship of Marx's method with the old methods of literary criticism], [v:] „Zhyttia i revoliutsiia”, 1928, no. 2, s. 54–65.

- Bourdieu P., *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*, Stanford University Press, 1995.
- Demska-Budzuliak L., *Od Mawki do Kassandry. Kobiety głos w dyskursie totalitaryzmu. Na materiale ukraińskiego dyskursu krytyczno-literackiego lat 20. i 30. XX w. [From Mawka to Cassandra. A female voice in the discourse of totalitarianism. On the material of the Ukrainian critical and literary discourse of the 20s and 30s of the XXth century]*, [w:] *Wspólnota wyobrażona. Pisarki Europy Środkowej wobec problemów literackich, społecznych i politycznych lat 1914–1945*, red. G. Borkowska, I. Boruszkowska, K. Nadana-Sokołowska, Warszawa: IBL PAN, 2017, s. 9–24.
- Grosz E., *Space, Time and Perversion*, [in:] *Essays on the Politics of Bodies*, by E. Grosz, New York– London: Routledge, 1995, pp. 9–24.